

A SZÁJJÁRTATÁS HAGYOMÁNYA

*{M}inden visszájára fordul{t}**{C}ivilizáljátok végre a kapitalizmus {t}!*GÜNTER GRASS ÉS PIERRE BOURDIEU BESZÉLGETÉSE¹³

Pierre Bourdieu: Grass úr, Ön valahol a szájjártatás európai vagy német hagyományáról beszélt, ami egyébként francia hagyomány is. [A]mikor a szakszervezetiekkel ennek a nyilvános beszélgetésnek az elkészítésén gondolkodtunk, tényleg nem tudtam, hogy megkapja a Nobel-díjat. Nagyon örültem volna, ha Nobel-díjat kap, és annak is, ha a Nobel-díj sem változtatja meg: hogy mint előtte, kész lesz arra, hogy jártassa a száját, é[s]" nagyon szeretném, ha együtt jártatnánk.

Günter Grass: Nekünk németeknek viszonylag szokatlan, hogy egy szociológus és egy író leüljön egy asztalhoz. Mifelénk leginkább ugyanis a filozófusok az egyik sarokban ülnek, a szociológusok a másikban, míg valahol a hátsó szobában, egymástól is elzárkózva az írók. Ritka a miénkhez hasonló párbeszéd. Ha az Ön könyvére, *A világ nyomorúságára*, vagy legutóbbi könyvemre, *Az én évszázadomra* gondolok, úgy érzem, van valami közös a munkáinkban. Nevezetesen hogy mindketten alulnézetből beszéljük el a Történelmet. Nem beszélünk el a társadalom feje felett a győztes pozíciójából, hanem hivatásunkból adódóan [a] társadalomból kivetettek, a perifériára szorultak, aza[z] a vesztesek oldalán állunk. *A világ nyomorúságában* sikerült Önnek és munkatársainak [i]ndividualitásukat háttérbe szorítan[i], és teljesen a megértésre, nem pedig a tudálékosságra helyezni a hangsúlyt. [A] társadalmi helyze[t] és a francia társadalmi állapotok olyasfajta szemléletét valósítva meg ezáltal, mely igen jól átültethető más országokra is. Az Ön történetei mint író, arra csábítanak, hogy nyersanyagként használjam fel azokat. {P}éldául azokról a vasmunkásokról szóló leírása, akiknél gyakran a harmadik generáció dolgozott a gyárban, aztán hirtelen munkanélkülivé váltak és kikerültek a társadalomból. Vagy a vidékről Párizsba kerülő, és ott éjszakai műszakban leveleket szortírozó fiatal szóló tanulmány. A munkahelyi körülmények ábrázolásával anélkül válnak érthetővé a szociális problémák, hogy tolakodó módon előtérbe kerüljenek. Ez az, ami nekem nagyon tetszett. Azt kívántam, bárcsak lenne minden országban egy ilyen könyv a társadalmi viszonyokról. Az egyetlen kérdés, amely felvetődött bennem, talán a szociológia tudományának egészét érinti. Nevezetesen, hogy a humor nem jut szerephez az ilyen könyvekben. Hiányzik a kudarcnak az a komikuma, amely az én történeteimben nagy szerepet játszik, hiányoznak a bizonyos konfrontációkból adódó abszurdítások. {M}iért van ez íg[y]?

Bourdieu: [A] megjelenített tapasztalatok közül néhányat nagyszerűen elmesél[t]. Azonban azok, amelyek egyenesen a megélt személytől származnak, egy kissé nyomasztóak, [J]esújtóa[k], és a távolságtartás eszménye majd hogy nem elképzelhetetlen. Például rávettük magunkat, hogy kihagyjunk a könyvből néhány idézetet, mivel túlságosan szívszorítóak, [p]atetikusak, fájdalmasa[k] lettek volna.

Grass: {K}özbevághato{k}? Jómagam a komikumot úgy értem, hogy a tragédia és a komédia nem zárják ki egymást, s a közöttük húzóódó határ képlekeny.

Bourdieu: [T]eljesen... Iga[z]... Tényleg, mi minden célzatosság nélkül akartuk az olvasók szeme elé tární e durva abszurditást. [A]z egyik általunk kiadott jelszó az volt, hogy el kellene kerülni az irodalmi-askodást. Talán meg fogom döbbeneni vele, ho[gy] amikor szembesülünk az ilyen tragédiákkal, kísértést érzünk, hogy szépen írjuk meg. A jelszó az volt, hogy próbáljunk meg olyan kíméletlenül pozitívok

* A csak a német változatban szereplő szövegrészek jelölése: {e}lső betű, utolsó bet[ű]

¹³ A teljes beszélgetés eredetileg az *Arte* csatornán volt látható, az 1999. december 5-i *Günter Grass est* alkalmából. Elhangzott továbbá a *Radio Bremen 2* 1999. december 29-i adásában. Nyomtatott formában két rövidített változat jelent meg: *Die Zeit*, 1999. december 2., illetve *Le Monde*, 1999. december 4.

** A csak a francia változatban szereplő szövegrészek jelölése: [e]lső betű, utolsó bet[ű]

lenni, amennyire lehetséges, hogy visszaadjuk a történetek majdnem elviselhetetlen, rendkívüli erőteljességét. Mégpedig két megfontolásból. Tudományos, és úgy gondolom, irodalmi okból is, mivel nem irodalmiak akartunk lenni, hogy egy másféle módon legyünk irodalmiak. De ugyanakkor politikai megfontolásokból is: azt gondoltuk, a neoliberais politika által [E]urópában, Latin-Amerikában és sok más országba[n] alkalmazott erőszak, illetve ennek a tevékenységnek az erőszakossága olyan nagy, hogy nem elégedhetünk meg a tisztán fogalmi analízissel. A kritikai {g}ondolkodá{s} nincsen egy szinten az ilyen politika kiváltotta hatásokkal.

Grass: {K}érdéssel kissé mélyebbre kívánok nyúln{i}. Mi mindketten – Ön mint szociológus, én pedig mint író – az [e]urópa[i] felvilágosodás gyermekei vagyunk. Azé a hagyományé, melyet mindenhol – de kiváltképp Francia- és Németországban – megkérdőjeleznek, mondván, az európai felvilágosodás folyamata megfeneklett. {J}ómagam más véleményen vagyok. Tisztában vagyok a felvilágosodás folyamatának tévútjaival, mint amilyen például az észnek tisztán technikai használatra való redukálás{a}. Sok kezdetben meglévő aspektus ment veszendőbe a századok során, gondoljunk csak *Montaigne*-re. Többek között a humor is. *Voltaire Candide*-ja vagy *Diderot Minden-mindegy Jakabja* például olyan könyvek, melyeken, bár a korszak állapotai borzalmasak, mégis átüt az ember azon képessége, hogy még a fájdalomban és a kudarcban is komikusként és ebben az értelemben győzelmesként mutatkozzék.

Bourdieu: Igen, de az az érzés, hogy elvesztettük a felvilágosodás hagyományát, az összes világnézetnek a ma uralkodó neoliberális szemlélet által keltett visszajára fordulásával kapcsolódik össze. Azt gondolom, itt Németországban használhatom ezt az összevetést: úgy gondolom, a neoliberális forradalom konzervatív forradalom; abban az értelemben, ahogy a 30-as évek Németországában konzervatív forradalomról beszéltek. Egy konzervatív forradalom nagyon furcsa dolog: olyan forradalom, ami a múltat állítja vissza és haladóként mutatkozik, mintha a visszafejlődést haladássá változtatná. [O]lyannyira, hogy akik e visszafejlődés ellen küzdenek, maguk tűnnek reakciósnak, akik pedig a terror ellen, terroristáknak[k]. Olyasmi ez, amit mindketten elszenvedtünk: szívesen neveztek minket archaikusoknak, franciául úgy mondják: *ringards, arriérés...*¹⁴

Grass: Dinosauria...

Bourdieu: [D]inosauruszo[k], pontosan. Éppen ebben áll a konzervatív forradalmak, a haladó restaurációk nagy ereje. Azt hiszem, amit Ön mond, az is hozzá tartozik...az eszméhez... Azt mondják nekünk: önök nem viccesek. De a korszak igazán nem vicces! Igazán, nincs min nevetni.

Grass: Nem állítottam, hogy vicces korban élünk. Az irodalmi eszközökkel felszabadított pokoli kacaj is csupán a fennálló [f]ársadalm[i] állapotok elleni tiltakozás. Ami manapság neoliberalizmusként kelleti magát, nem egyéb, mint visszatérés a XIX. sz-i manchesteri liberalizmus módszereihez. A hetvenes években még egész Európában viszonylag eredményes kísérletek találunk a kapitalizmus civilizálásra. Ha abból [a]z elvből[i] indulok ki, hogy a szocializmus és a kapitalizmus egyaránt a felvilágosodás zseniálisan rossz útra tévedt gyermekei, úgy bizonyos kontrollfunkciójuk volt egymással szemben. Maga a kapitalizmus is vállalt bizonyos felelősséget; ez az, amit mi Németországban szociális piacgazdaságnak nevezünk. Egyetértés volt abban, a konzervatív pártot is beleértve, hogy a Weimari Köztársasághoz hasonló állapotoknak soha többé nem szabad megjelenniük. Ez a konszenzus a nyolcvanas évek [k]ezdeté[n] bomlott meg. Amióta a kommunista világrend összeomlott, a kapitalizmus azt hiszi, [m]indent megengedhet magána[k], {a} bolondját járhatj{a}, mintha [m]inde[n] ellenőrzés alól kikerült volna. Ma csak néhány felelősségteljes kapitalista figyelmeztet arra, hogy eszközeik kicsúsznak a kezükből, és hogy a neoliberális rendszer amikor dogmákat termet, s így a csálhatatlanság igényével lép fel, csupán a kommunizmus hibáit ismétli meg.

Bourdieu: Igen, de a neoliberalizmus erejét az adja, hogy legalábbis Európában, szocialistáknak nevezett emberek vezették be. Legyen az *Schröder*, *Blair* vagy *Jospin*, ezek a személyiségek a szocializmusra hivatkoznak, hogy neoliberalizmust csinálhassanak. {E}záltal az analízis és a kritika rendkívül nehézé vált, hiszen minden visszajára fordul{t}.

Grass: Kapituláció a gazdaság előtt.

Bourdieu: Ugyanakkor különösen nehézé vált a szociáldemokrata kormányoktól balra helyezhető kritikai álláspontot kialakítani. Franciaországban az 1995-ös nagy sztrájkmozgalom nagy mértékben mozgósította a munkavállalók, az alkalmazottak stb. tömegeit, és az értelmiséget is. Aztán egész sor megmozdulás volt: a munkanélkülieké, a munkanélküliek európai felvonulása, a bevándorlóké stb.

¹⁴ Magyarul kb.: tehetetlen vén hülyék.

Olyan hathatós volt ez a nyomásgyakorlás, hogy a hatalmon lévő szociáldemokratákat arra kényszerítette, hogy legalábbis úgy viselkedjenek, mintha fenntartanák a kritikai diskurzust. Ám a gyakorlatban ez a kritikai mozgalom nagyon gyenge maradt. Főként mivel nemzeti keretekre korlátozódott; és nekem úgy tűnik, politikai szinten is az az egyik fő kérdés, hogy tudniillik hogyan lehet a szociáldemokrata kormányoknak nemzetközi viszonylatban olyan, tőlük balra helyezhető álláspontot teremteni, [a]mi valóban képes lenne befolyásolni ezeket a kormányokat. Azonban azt gondolom, az európai szociális mozgalom megteremtését célzó próbálkozások jelenleg nagyon bizonytalanok, és a következőt kérdezem magamtól: mit tehetünk mi értelmiségiek, hogy hozzájáruljunk ehhez a mozgalomhoz? [E]z azért nélkülözhetetlen, mivel a neoliberais felfogással ellentétben, minden szociális vívmány a harcok erejének volt köszönhető. Tehát, ha mint mondja[k], szociális Európát akarunk, [sz]ükség van európai szociális mozgalomra. Azt gondolom – ez a benyomásom – egy ilyen mozgalom kialakításában nagyon nagy a felelőssége az értelmiségnek, mivel a hatalmon lévők ereje nem csupán gazdasági, hanem szellemi is, hitbéli is. Azt gondolom, éppen ezért kell jártatnunk a szánkat, hogy megkíséreljük visszaállítani az utópiát, hiszen a neoliberais kormányok egyik erőssége az, hogy megölik {e}s mint meghaladott látvány{a} az utópiát.

Grass: Az szocialista vagy szociáldemokrata pártok részben maguk is hittek abban a tételben, mi szerint a kommunizmussal együtt a szocializmus is eltűnt a föld színéről; elvesztették a kommunizmusnál [e]gyébkén[t] sokkal hosszabb ideje fennálló európai munkásmozgalomba vetett bizalmukat. Aki lemond saját hagyományáról, saját magát adja fel. Németországban mindössze néhány erőtlén próbálkozás történt a munkanélküliek megszervezésére. Évek óta győzködöm a szakszervezeteket: 'Nem tehetitek meg, hogy csak addig gondoskodtok a munkásokról, ameddig van munkahelyük, s mihelyt elküldik őket, elvesztik a talajt a lábuk alól. Hozzatok létre egy egész Európára kiterjedő munkanélküli szakszervezetet.' Azon siránkozunk, hogy az európai egység csak a gazdaság területén valósult meg, s mindeközben hiányzik az erőfeszítés a szakszervezetek részéről egy nemzeti kereteken átívelő szervezeti és cselekvési forma létrehozására. Ellen-súlyt kell képeznünk globális neoliberalizmussal szemben. Időközben sok értelmiségi mindent lenyel: a sok nyeléstől azonban csak gyomorfekélyt lehet kapni, mást nem. Ki kell mondani a dolgokat. Éppen ezért kételkedem abban, hogy elegendő volna kizárólag az értelmiségre hagyatkozni. Amíg Franciaországban még mindig – nekem legalábbis úgy tűnik – habozás nélkül 'értelmiségekről' beszélnek, addig németországi tapasztalataim azt mutatják, hogy félreértés azt hinni, hogy értelmiséginek és baloldalinak lenni ugyanaz. A huszadik századi történelem, a nemzetiszocializmust is beleértve, ennek az ellenkezőjét bizonyítja: egy olyan ember, mint *Goebbels*, értelmiségi volt. Számomra az, hogy valaki értelmiségi, még nem szavatol semmiféle minőséget. Éppen az Ön könyve, *A világ nyomorúsága* mutatja be, hogy akik a munka és a szakszervezetek világából jönnek, sokkal nagyobb tapasztalattal rendelkeznek a szociális kérdéseket illetően, mint az értelmiségiek. Ma ezek az emberek vagy munkanélküliek, vagy nyugdíjasok, és úgy tűnik, senkinek sincs rájuk szüksége. Így erejük teljesen kihasználatlan marad.

Bourdieu: [V]isszatérnék egy pillanatra erre a könyvre, *A világ nyomorúságára*. Törekvésünk arra irányul, hogy egy sokkal szerényebb feladatot adjunk az értelmiségnek: a közíró feladatát. Ahogy Észak-Afrikában megismertem, a közíró olyan írástudó, aki ezt a képességét mások rendelkezésére bocsátja, hogy elmondhassák, amit bizonyos értelemben jobban tudnak, mint aki leírja. A társadalomtudósok egészen sajátos helyzetben vannak. Nem olyan értelmiségiek, mint a többiek: olyan emberek, akik az idő nagy részét – nem mindet – azzal tölthetik, hogy meghallgassák, lejegyezzék, és átírják, továbbadják, amit elmondanak nekik. [T]alán kissé mesterkéltnek tűnik, de fontosnak tartom, hogy az értelmiségiek részt vegyenek ebben a munkában.

Grass: Ez ugyanakkor azt jelenti, hogy a neoliberalizmushoz közel álló értelmiségiekre kellene számítani. Akadnak közülük olyanok is, akik kezdenek kételkedni abban, hogy a pénz teljesen ellenőrizetlen föld körüli cirkulációja és a kapitalizmus nyomán eluralkodó örület ellen nem kell-e tiltakozni: például a 2000-5000-10000 ember elbocsátásával járó cél és értelem nélküli fúziók ellen. Egyedül a profitmaximalizálás csillapítja le a tözsdét.

Bourdieu: Igen, sajnos nem arról van szó, hogy egyszerűen szembe kell szállni vele, és meg kell hiúsítani az egyöntetűen tűnő uralkodó diskurzust. Hatékony leküzdéséhez képesnek kell lenni elterjeszteni és nyilvánossághoz kell juttatni a kritikai diskurzust. [E]bben a pillanatban abból a célból beszélgetünk, hogy távolabbra tekintsünk az értelmiségiek szűk körénél. Szeretném a hallgatás falát kissé megtörni – éppen, mivel ez egyszerűen nem csak a pénz fala. A TV teljesen meghasonlott: ez egy olyan eszköz, mely most szóhoz juttat minket és ugyanakkor a el is hallgatja magunkfajta{t}. Az uralkodó diskurzus megállás nélkül ostromol és hatalmába kerít minket. Az újságírók nagy többsége többnyire öntudatlanul is cinkosa e diskurzusnak, és nagyon nehéz az embernek széteszlatnia ezt az egyöntetűséget.

Franciaország esetében először is mivel a nagyon elismert személyeket leszámítva nagyon bonyolult nyilvánosságához jutni. [F]elvezetésként azt mondtam, hogy szeretném, ha folytatná a sajtóirtatást, mert azt gondolom, azt gondolom, egyedül az elismert emberek bírnak bizonyos értelemben kitörni a körből. De sajnos épp azért ismerik el őket, mert nyugodtak, csöndesek és azok is maradna[k]; nagyon kevés van köztük, aki az elismertségből adódó szimbolikus tőkét felhasználja arra, hogy beszéljen, egészen egyszerűen beszéljen, továbbá hogy érthetővé tegye azok hangját, akiknek nincs szavuk.

Grass: A TV természetesen, mint minden nagy intézmény, kialakította saját babonáit: a nézettségi index diktátuma előtt hajbókol. Ezért a nagy csatornákon alig fordul elő olyan beszélgetés, mint amelyet mi folytatunk, talán az *Arte*-on kicsit gyakrabban. Jómagam sosem veszek részt talk-show-kon. Képtelennek tartom ezt a formát, ugyanis semmit sem közvetít. Ezekben a fecsegésekben a leghosszabban beszélő érvényesül, vagy az, aki legkövetkeztetesebben veszi szemibe a másikat. Azért sem kerekedhet ki rendszert az egészről semmi, mert a műsorvezető mindig akkor szakítja félbe a beszélgetést, amikor érdekessé válhatna és kiéleződhetne. Mindketten egy, a középkorból származó hagyományhoz nyúlunk vissza: a disputa hagyományához. Két személy, két egymást kiegészítő tapasztalat és vélemény. Ebből, már ha vesszük a fáradságot, kijöhet egy s más. Talán egyfajta javaslat is lehetne ezen Moloch TV-k számára, hogy nyúljanak vissza a már kipróbált disputához, azaz az egy témára kihegyezett párbeszéd formájához.

Bourdieu: Sajnos különös körülményeknek kell egybeesniük ahhoz, hogy a diskurzus termelői – írók, művészek, kutatók – újból birtokba vehessék saját termelőeszközeiket. Teljesen tudatosan használom a régimódi marxista nyelvezetet. Napjainkban a szavak embere a termelőeszközök és az elosztási rendszerek fölött paradox módon semmiféle ellenőrzéssel nem rendelkezik. Vissza kel húzódnia a vakába, kerüloket kell tennie.

Grass: Ezen most nem kell siránkoznunk, hiszen mindig is kisebbségben voltunk, ám ha a történelem folyamatát tekintjük, meglepő, hogy mekkora hatást lehet kisebbségből kifejteni. Természetesen ahhoz, hogy meghallgassanak, különböző taktikákat kell kidolgozni. Mint polgár, kényszerítve érzem magam, hogy megszegjem az írók főszabályát: 'csak semmi ismétlés'. A politikában mindig egy már beígazodott tézist kell szajkózni. Ez viszont fárasztó, hiszen az ember állandóan saját szavait hallja visszhangozni. Nyilván arra is szükség van, hogy egyáltalán hallgatóságot találjunk egy ilyen sokszólamú világban.

Bourdieu: Az Ön művében az olyan kifejezőeszközök utáni keresést csodálom, amely a nagyközönség számára egy kritikai, felforgató üzenetet képes továbbadni. Úgy hiszem azonban, hogy a felvilágosodás százada óta nagyon megváltozott a helyzet. Az *Enciklopédia* fegyver, és kommunikációs eszköz volt az obskurantizmussal szemben. Jelenleg az obskurantizmus teljesen új jelenségeivel kell megküzdenünk.

Grass: De továbbra is kisebbségként.

Bourdieu: Csakhogy az ellenfelek akkoriban összehasonlíthatatlanul gyengébbek voltak. Ma ugyan-
ezt a hatalmas médiamultikkal szemben kellene megtennünk, és már csupán apró, érintetlen szigetek maradtak. A kiadók számára például a nehezen emészthető, vagy kritikai hangvételű könyvek publikálása egyre inkább problémássá válik. Amikor az Önrel való beszélgetést oly fontosnak érzem, arra gondolok, hogy ezzel üzenet megfogalmazására és továbbadására alkalmas új formákat lehet létrehozni. A helyett, hogy a TV eszközei lennének, inkább nekünk kell a TV-t saját mondanivalónk szolgálatába állítva a megértés eszközevé tennünk.

Grass: A játéktér határolt. De van itt még valami, amin jómagam nagyon csodálkozom: sohasem gondoltam volna, hogy egy napon erősebb államot kell követelnem. Nálunk Németországban mindig is túl sok volt az államból, mindenek előtt a rendállamból. Most viszont a másik végletbe estünk. Anélkül, hogy mindezzel ideológiailag bármit is kezdeni akart volna a neoliberalizmus, átvette az anarchizmus eszményét: az állam megszüntetését, háttérbe szorítását. 'El velük, ezt már mi csináljuk!' Manapság egyetlen szükséges lépés sem valósulhat meg a reformok útján, amíg az ipar és a gazdaság rá nem bólint; így van ez Németországban és Franciaországban is. Az állam ilyesfajta hatalomtól való megfosztásáról álmodhattak az anarchisták, s így abban a sajátos helyzetben találok magam – és valószínűleg Ön is –, hogy azért kell aggódnom, hogy az állam újra felelősséget vállaljon és szabályozó módon avatkozzon be.

Bourdieu: Éppen a dolgok ezen fordított állására gondolok. Vajon megelégedhetünk azzal, hogy 'több' államot követelünk? Hogy a konzervatív forradalom hálójába bele ne gabalyodjunk, fontolóra kell vennünk egy másféle állam létrehozását.

Grass: Ezzel nem értjük félre egymást. A neoliberalizmus természetesen csak azokat a dolgokat akarja átvenni az államtól, amik számára gazdaságilag fontosak. Továbbra is az állam állíthatja a rendőrséget és jelenítheti meg az államrendet. Azonban ha az államot megfosztják társadalmi rétegeket rendező erejétől, és kívül maradnak az elesettek, a gyermekek és az öregek, azaz a munkavégzésből kiszorultak vagy a még

sem kerültek, akkor a minden felelősség elől valamiféle globalizmusba menekülő gazdaság terpeszkedik el. Ekkor a társadalomnak kell az állam feletti gondoskodást és gondozást vállalnia. A neoliberais rendszert meghatározó alapelv a felelősségnélküliség[*g*].

Bourdieu: *Az én évszázadomban* felidéz egy sor történelmi eseményt. [*K*]özülük jó néhány nagyon megragadot[*t*] – a kisfiú történetére gondolok, akit a *Liebknicht*-tüntetésre vittek, és a papája nyakába pisilt; nem tudom, hogy személyes emlék-e, de mindenképp nagyon eredeti módja a szocializmus megismerésének. Nagyon szerettem azt is, amit *Jüngerről* és *Remarque-ról* mond; nagyon sokat mond a sorok között az értelmiség szerepéről, milyen módon cinkosok a tragikus eseményekben, [*m*]ég mikor kritikusként tűnnek is. Nagyon szerettem azt [*s*], amit *Heideggerről* mond. Ez megint egy dolog, ami közös bennünk. Készítettem egy ugyanilyen elemzést *Heidegger* retorikájáról, [*a*]mit paradox módon majd mind a mai napig elítéltek Franciaországba[*n*].

Grass: [*A*] francia értelmiségiek *Jüngerrel* és *Heideggerrel* kapcsolatban tanúsított lenyűgözöttsége például kifejezetten szórakoztat, mert ezzel a Németországban és Franciaországban kölcsönösen meglévő özszesz klisé fejtetőre áll. Abszurd, hogy mindaz, ami Németországban füstbement és végzetes következményekkel járt, Franciaországban csodálat tárgya.

Bourdieu: Mivel idegenkedtem a heideggeri misztikától és mivel ez a legmélyebben taszít, meglehetősen egyedül maradtam ebben a kérdésben. Nem túl kellemes felvilágosult franciának lenni egy olyan országban, amely egyfajta modern obskurantizmusnak hódol. *Heidegger* és *Jünger*... Félelmetes példa, hogy az egyik francia köztársasági elnök kitüntetését adományozott *Jüngernek*.

Grass: Az az eset *Liebknichttel*. Számomra az volt a fontos ebben, hogy míg az egyik oldalon *Karl Liebknicht* a szocializmus nevében haladó mozgalmat indított útjára, fiatalokat agitált, közben az apa lelkesülésében nem vette észre, hogy a fia le akar szállni a nyakából. Mikor aztán a fia a nyakába pisilt, jól elverte. Az ilyen autoritárius viselkedés vezetett oda, hogy a fiú az I. Világháború kitörésekor önkéntesnek állt, és ezzel pontosan azt tette, amitől *Liebknicht* óva intett. Ami *Jüngert* és *Heideggert* illeti, az érintett francia értelmiségiek talán jobban tennék, ha alkalomadtán a felvilágosodás német alakjairól is tudomást vennének. Nem csak *Diderot* vagy *Voltaire* létezett, hanem *Lessing* és *Lichtenberg* is – utóbbi egyébként kifejezetten szellemes volt, és poénjai a franciák számára *Jüngerénél* nagyobb jelentőséggel kellene bírjanak.

Bourdieu: *Ernst Cassirer* mint a felvilágosodás nagy örököse, csupán szerény sikereket ért el, míg ellenfelét, *Heideggert* hatalmas érdeklődés övezte. Gyakran az az aggasztó benyomásunk támad, mintha a történelem fintora révén a franciák a németektől csak a rossz dolgokat vennék át, és fordítva: a németek is a franciáktól.

Grass: *Az én évszázadomban* ábrázolok egy professzort, aki szerdai szemináriumai alatt gondolta végig, hogyan is reagált mint hallgató a 66-67-68-as eseményekre. Akkoriban a heideggeri fenségesség-filozófiától indult és ugyanehhez is tért vissza később. Időközben radikális nekibuzdulásai voltak, és azok közé tartozott, akik *Adornot* nyilvánosan kikészítették. Ez egy, a korban egészen tipikus életút. A 60-as évek közepén benne voltam az események sűrűjében. A diákmegmozdulás szükségszerű volt, és nagyobb volt a hatása, mint azt a 68-as pszeudoforradalom szónokai el kívánták volna ismerni. Bár egyáltalán nem lett belőle forradalom, hiszen nem volt meg hozzá a társadalmi bázis, mégis átalakult a társadalom. Az *Egy csiga naplójában* megírtam, hogy felhördültek a diákok, mikor azt mondtam, hogy a fejlődés egy csiga. Természetesen verbálisan meg tudják csinálni a nagy ugrást – Mao-tanítványok voltak ugyanis –, de az átugrandó szakasz, nevezetesen az alant elterülő trásadalom, nem fogja elszetni a dolgot. Csodálkozni fogtok, mikor a körülmények visszacsapnak – mondtam mindezt a már akkorra lejáratott kommunizmus megcsontosodott nyelvezetén –, és ezt majd ellenforradalomnak nevezitek. De mindezt vajmi kevéssé látták be.

Bourdieu: 1964-ben jelentettem meg *Az örökösök* című könyvem, melyben a kispolgári illetve a polgári származású diákok közötti magatartásbeli különbségeket írtam le. A politikai radikalizmus a polgári diákok között sokkal kifejezettebb volt, míg a kispolgári származású diákok konzervatívabbak, reformistábbak voltak.

Grass: Ahogyan jómagam provokatívan elneveztem őket, többnyire túl jó házból való fiúk voltak., akik apáikkal való konfliktusukat nem merték maguk elintézni – hiszen így pénzforszáik apadtak volna ki –, s ezért inkább átvitték azokat a társadalomra.

Bourdieu: A 68-as forradalom hivalkodó, mindenekelőtt szimbolikus és művészi volt, s látszólag igen radikális. Másrészt azonban voltak akik a felsőoktatásba való bekerüléssel és a képzés elveivel kapcsolatos mérsékelt javaslatokkal álltak elő. Ugyanazok az emberek, akik ma konzervatívok, akkoriban az utóbbiakat mint reformistákat kiközösítették és nevéssé tették.

Grass: A hetvenes években Németországban és Svédországban is elterjedt az a gondolat, mi szerint az erőforrások további gazdasági kizsákmányolása környezeti katasztrófához vezet. Létrejött az ökológiai mozgalom. A szocialista és szociáldemokrata pártok azonban továbbra is kizárólag a régi társadalmi kérdésekre összpontosítottak, és az ökológiára mint idegenszerűre tekintettek, figyelmen kívül hagyták. Ez részben ma is folytatódik. Amennyiben a neoliberális oldaltól elvárjuk, hogy szellemi erőit arra fordítsa, hogy önmagát mintegy eszméltre térítse; akkor ugyanezt kell várunk a baloldaltól is. Végezetül azt is meg kell értenünk, hogy az ökológia és a munka kérdéskörei egymástól elválaszthatatlanok: minden döntésnek ki kell állnia az ökológiai elviselhetőség próbáját.

Bourdieu: Minden olyan pseudofogalom, mint a szociál-liberalizmus, a blairizmus; csupán az elnyomottakon uralkodó hatalom belsővé tétele. Az európaiak alapvetően szégyellik saját civilizációjukat, és többé már nem bíznak benne. Mindez nyilvánvalóan gazdasági összefüggésben jelent meg először, ám szép lassan áttért a kultúra területére is, s így már saját kulturális hagyományait is szégyenlik. Az európaiak egyfajta bűnösségben élnek, melyet már meghaladott hagyományok védelmezéseként érzékelnek és ítélnék el a film, az irodalom stb. területén.

Grass: Nálunk a Schröder-hívek számítanak moderneknek, míg a többieket nevetséges leegyszerűsítéssel, mint tradicionalistákat intézik el. A neoliberálisok pedig a markukba nevetnek, amikor Németországban és máshol is, a szociáldemokraták és szocialisták ilyesfajta sehova sem vezető meghatározásokkal járatják le magukat.

Bourdieu: Hogy továbbra is a kultúránál maradjunk: valóban nagy örömmre szolgált, hogy Önnek ítelték a Nobel-díjat, mert ezzel egy olyan kimagasló európai író tiszteletet meg, aki „járatja a száját”, és aki védelmezi a néhányak számára már meghaladottnak tűnő művészetet. Az Ön *Egy széles mező* című regénye ellen azzal az ürüggyel indítottak hadjáratot, hogy irodalmi szempontból korszerűtlen. Napjainkban az avantgarde formalista vívmányait pontosan ugyanígy forgatják ki, s tekintik egyre inkább meghaladottnak. Franciaországban pedig szabályos vita folyik a kortárs művészetekről, a művészetek gazdasággal szembeni függetlenségét illetően.

Grass: Ami a Nobel-díjat illeti, egészen jól megvoltam nélküle, de remélem, azért sikerül majd együtt élnem vele. Néhányan azt mondták: „Na végre!” vagy „túl késő”. Én azonban boldog vagyok, hogy így, a hetvenen túl kaptam meg. Igen nagy teher lehet, ha egy fiatal szerző kap Nobel-díjat, hiszen ekkor az elvárások a magasba szöknek. Most már ironikusan viszonyulok ehhez, de mégis örülni tudok neki. De ezzel a téma, már ami engem illet, ki is merült. Úgy gondolom, egy olyan ajánlattal kellene előálljunk, amely elől nem lehet kitérni. A nagy tévétársaságok például teljesen tanácstalanok a nézettségi indexekkel kapcsolatos tévhitekkel és babonáikkal kapcsolatban. Segítségükre kell lennünk az ezektől való elszakadásban. Hasonlóan érvényes ez az egymással utolsó lehetőségig küzdő Franciaország és Németország szomszédsági viszonyára, ahol ezen harc nyomai – a közeledést szolgáló minden szónoki kísérlet ellenére – mind a mai napig kivehetőek. Egyszer csak felismerjük, hogy nem pusztán nyelvi határokról, hanem eddig észre nem vett dimenziókról van szó. Nemrég hangot adtam azon véleményemnek, hogy szerintem nem vagyunk többé abban a helyzetben, hogy az európai felvilágosodást mint közös folyamatot ismerjük el. Jobb volt azokban az időkben, amikor a nemzetállamok nem voltak ennyire meghatározók. A franciák odafigyeltek arra, ami Németországban történt, és fordítva: az akkor kisebbségben harcoló, és a felvilágosodás folyamatát – a cenzúra ellenére is – mozgásba hozó csoportok levelezésben álltak egymással. Csupán az európai felvilágosodás folyamatának és tévútjainak a tapasztalata van birtokunkban. Joggal panaszkodunk, hogy a neoliberalizmus időközben micsoda fölényre tett szert, hogy mekkora területet ural maga felelőtlen módján. Ám azt is meg kell fontolnunk, hogy mi mindent hibáztunk el az európai felvilágosodás során. Valamilyen módon ismét egy asztalhoz kell ültetni a felvilágosodás gyermekeit, a kapitalizmust és a szocializmust.

Bourdieu: E téren talán egy kissé optimista. Azt hiszem, a neoliberalizmus politikai és gazdasági ereje olyannyira rátelepszik Európára, hogy valójában már a felvilágosodás vívmányai is veszélybe kerülnek. *Daniel Roche*, francia történész éppen arról jelentetett meg egy könyvet, hogy a felvilágosodás hagyománya Franciaországban és Németországban egészen eltérő jelentéssel bír. „*Aufklärung*”-on semmiképpen sem azt értették, amit a franciák a „*lumières*”-en. Ezt a különbséget kell felszámolnunk, ha fel akarjuk tartóztatni mindannak az elpusztítását, amit a felvilágosodással kapcsolunk össze – azaz a tudomány és a technika fejlődését, illetve fejlődésük megszelídítését. Egy új utópizmus feltalálásáról van szó, ami képes lenne a társadalmi erőket megszüntetve megőrizni, s azért, hogy egy új társadalmi mozgalmat életképesse tegyen, akár azt is kockáztatná, hogy mint meghaladott politikai gondolkodás tűnjék fel. A szakszervezetek, mai formájukban, többé már nem korszerűek. Át kell alakulniuk, újra kell definiálniuk önmagukat, nemzetközivé, ésszerűvé kell válniuk, és a társadalomtudományokra is figyelmet kell fordítaniuk, hogy jól tegyék mindazt, amit tenniük kell.

Grass: Ez a szakszervezetek alapvető reformját jeltené, és hát tudjuk, milyen nehezen mozdítható ez az apparátus.

Bourdieu: Igen, és éppen ez az, ahol bizonyos szerepeket átvehetnénk tőlük. Az utóbbi évek társadalmi mozgalmak sokkal eredményesebbek voltak, mint előtte – történelmi okokból – hosszú ideig. A francia munkásmozgalmi hagyomány, legalábbis részben, mindig is erőteljesen értelmiségellenes volt. Ma, a váltság korában, a munkásmozgalom sokkal nyitottabb, bírálatainkra fogékonyabb; megfontoltabb lett, és újabban egyre erősebb kritikai jelleget vesz fel. Úgy gondolom, hogy ezek a kritikai, reflexív módon szociális mozgalmak jelentik a jövőt.

Grass: Jómagam ebben a kérdésben szkeptikusabb vagyok. Mindketten abban a korban vagyunk, hogy bizton állíthatjuk: amíg egészségesek maradunk, tovább jártatjuk a szánkat. Ám időnk véges. Nem tudom, hogy Franciaországban hogy van ez, bár úgy vélem ott sem jobb a helyzet: én ugyanis úgy látom, hogy a fiatalok körében az irodalom iránti készség és érdeklődés igen csekély, akárcsak a felvilágosodás ezen hagyományai, nevezetesen a szájjáratás és önbeleértés folytatása iránt. Ha nem lesz aki kövessen és felváltson minket, akkor a kiváló európai hagyománynak ez a része is veszendőbe megy maj{d}